

ЛЕКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Каламбет Я.І.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти й газу

В статті здійснено аналіз основних праць з перекладознавства з метою визначення терміну трансформація в перекладі. На основі праць провідних вітчизняних та зарубіжних вчених встановлено характерні риси та особливості наукового тексту. В нашому дослідженні розглянуто види трансформацій, необхідних для передачі науково-технічного тексту засобами англійської мови. Визначено основні лексичні трансформації при перекладі термінологічних одиниць в науково-технічних текстах. Наведено оптимальні шляхи вирішення труднощів перекладу лексичних одиниць в науковому стилі.

Ключові слова: лексичні та граматичні трансформації, генералізація, конкретизація значення, описовий переклад, контекстуальна заміна, транскодування.

Постановка проблеми. Переклад фахової лексики становить основу науково-технічного перекладу, важливого засобу міжкультурної комунікації, який постійно привертає увагу вчених. Особливо це стосується термінології науково-технічних текстів, яку за останнє десятиліття представлено великою кількістю лексикографічних видань, дисертацій, полемічних публікацій тощо.

Переклад науково-технічних текстів викликає, в першу чергу, певні термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі. Труднощі перекладу лексичних одиниць зумовлено перш за все, розбіжністю в картині світу англійської та української мов, особливості багатозначності англійських і українських слів, відсутність у мові перекладу відповідників нових термінів, особливості словотвору і термінотворення в англійській та українській мовах та інше, але існує низка перекладацьких прийомів, що дозволяє при коректному їх використанні подолати будь-які лексичні труднощі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато книг та посібників присвячено вивченню проблеми перекладу наукових текстів, але мало хто зосереджував свої дослідження саме на використанні перекладацьких прийомів подолання лексичних труднощів під час перекладу наукових текстів, а ця тема є досить важливою враховуючи зростаючу популярність іноземних мов та гостру необхідність людини сучасного світу їх вивчати [1].

Сучасний же розвиток наукового перекладознавства та термінографії вимагає активніших лексико-семантичних досліджень не лише в галузі термінології, а й в аналізі різного роду іншої фахової лексики, яка часто функціонує поряд із ними в англомовному науковому дискурсі й створює суттєві проблеми під час їхнього відтворення цільовою мовою.

Аналізуючи лексичні трансформації, до яких вдаються в процесі перекладу текстів, Т. Левицька та А. Фігерман визначають такі причини їхнього виникнення: 1) різні ознаки одного денотата в різних мовах; 2) різниця в смисловому об'ємі (збільшення чи зменшення числа ЛСВ); 3) різна словосполученість; 4) різні вживання слів одного значення [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Окремо та в поєднанні з іншими мовознавчими проблемами різні аспекти перекладу термінів (етимологічні основи термінотворення; термінологічні антиномії; терміно-

логічно синонімія та омонімія; стандартизація термінів; перекладацькі трансформації тощо) висвітлювалися у працях Е. Скороходька, Т. Кияка, В. Карабана, Ю. Зацного, А. Єгорової, З. Комарової, Ф. Циткіної та ін., однак невирішеним залишалася питання виокремлення лексичних трансформацій в технічному перекладі, зокрема з врахуванням етимологічних, синонімічних та антонімічних властивостей слів – термінів.

Формулювання цілей статті. Виявити термінологічні та стилістичні труднощі перекладу наукових текстів та розширити уявлення про їх особливості, розглянути практичну реалізацію специфіки використання способів перекладу термінів на українську мову у цій галузі, а також їх співвідношення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомо, що процес перекладу не є простою заміною одиниць однієї мови одиницями іншої мови. Навпаки, це нелегкий процес, що включає низку труднощів, які повинен долати перекладач. Одним із способів, які сприяють перекладачеві, є трансформації.

Перекладацькі трансформації (заміни) трапляються через відмінності англійської та української мов. Спільність між граматичними особливостями української та англійської мов проявляється в наявності спільних граматичних значень, категорій та функцій, наприклад: категорій числа в іменників, категорій ступенів порівняння у прикметників, категорії у дієслова, функціональної значимості порядку слів і т.п.

У той час як несхожість положень граматичного ладу, що полягає в приналежності цих мов до різних граматичних груп, відбивається в істотних відмінностях між граматичними ознаками: артиклі в англійській мові, дієприслівник в українській мові; фіксований порядок слів в англійській мові, і т.д. У перекладознавстві існує безліч класифікацій видів перекладацьких трансформацій, але всі вони поділяються на три основні групи: лексичні, граматичні та лексико-граматичні трансформації.

Оскільки будь-яке слово є частиною лексичної системи мови, її складовим елементом, то цим пояснюється своєрідність семантичної структури слів у різних мовах. Крім того, відповідні семантичні одиниці в різних мовах можуть мати різну значимість, тобто займати різне становище в системі мови. Попри те, що не завжди можна чітко класифікувати кожний приклад перекладу, на

думку Я.Рецкера, можна виділити сім різновидів лексичних трансформацій: 1) диференціація значень; 2) конкретизація значень; 3) генералізація значень; 4) смисловий розвиток; 5) антонімічний переклад; 6) цілісне перетворення; 7) компенсація втрат в процесі перекладу [3, с. 78].

Аналізуючи лексичні трансформації, до яких вдаються в процесі перекладу текстів, Т. Левицька та А. Фітерман визначають такі причини їхнього виникнення: 1) різні ознаки одного денотата в різних мовах; 2) різниця в словословному об'ємі (збільшення чи зменшення числа ЛСВ); 3) різна словосполучність; 4) різні вживання слів одного значення [2, с. 102].

З точки зору практики перекладу всі елементи денотативної системи вихідної мови (лексичні та фразеологічні одиниці) поділяються на дві групи: 1) ті, що вже мають відповідники («перекладні еквіваленти»); 2) ті, що не мають відповідників у цільовій мові.

Перші називаються одиницями, що мають перекладні елементи у мові перекладу, а другі – безеквівалентними одиницями. Еквівалентні одиниці поділяються на одноквівалентні (ті, що мають тільки один перекладний відповідник) і багато еквівалентні (ті, що мають два або більше перекладних відповідників). Слід мати на увазі, що йдеться про словникові відповідники, тоді як відповідник певного слова чи фрази оригіналу в тексті може бути тільки один з кількох.

Еквівалентні лексичні та фразеологічні одиниці не повністю представлені в перекладних словниках та в текстах, але існують в мові перекладу як перекладні еквіваленти.

1. Неоднозначні слова мають кілька перекладних відповідників відповідно до кількості їхніх значень (лексико-семантичних варіантів). Відповідники неоднозначного слова називаються варіантними відповідниками. Під варіантним відповідником розуміється один із можливих варіантів перекладу слова (терміна). Варіантний відповідник передає, як правило, якесь одне значення слова вихідної мови, тобто кожний варіантний відповідник є перекладним еквівалентом якогось одного лексико-семантичного варіанта багатозначного слова. Відповідно, кожний з цих лексико-семантичних варіантів має свій перекладний еквівалент [4, с. 85].

Варіантні відповідники – це найпоширеніший вид перекладних відповідників, оскільки більшість слів (в тому числі значна кількість термінів) є однозначними, отже потребують під час перекладу вибору або утворення відповідника лексико-семантичного варіанта слова (терміна).

Варіантні відповідники можуть бути зафіксовані в перекладних словниках і тоді вони називаються словниковими варіантними відповідниками [4, с. 221].

Але перекладачі не завжди мають справу тільки із словниковими варіантними відповідниками – трапляється так, що словники не містять деяких відповідників неоднозначного слова або ж словникові варіанти-відповідники певного слова взагалі не зафіксовані в словниках.

Транскодування – це такий спосіб перекладу, коли звукова або графічна форма слова вихідної мови передається засобами абетки мови перекладу [2, с. 28].

Розрізняють чотири види транскодування:

1) транскрибування (коли літерами мови перекладу передається звукова форма слова вихідної мови);

2) транслітерування (слово вихідної мови передається по літерах);

3) змішане транскодування (переважно застосування транскрибування з елементами транслітерування);

4) адаптивне транскодування (коли форма слова у вихідній мові дещо адаптується до фонетичної або графічної структури мови перекладу) [2, с. 38].

Транскодовані терміни, що вже міцно закріпилися в мові перекладу, в словниках можуть подаватися без додаткового описового перекладу.

Транскодування неологізмів відбувається в тих випадках, коли в культурі і, зокрема, в науці країни мови перекладу відсутнє відповідне поняття і відповідний перекладний еквівалент, а перекладач не може підібрати слова в мові перекладу, які б адекватно передавали зміст поняття і задовольняли вимоги до термінотворення. Оскільки при транскодуванні транскодоване слово має одне значення, то такий спосіб перекладу доцільно застосовувати в тих випадках, коли в мові перекладу необхідно створити чітко однозначний термін.

Особливо часто транскодування термінів відбувається, коли термін у мові перекладу складається з міжнародних терміноелементів латинського або давньогрецького походження [2, с. 142].

Калькування (дослівний або буквальный переклад) – це прийом перекладу нових слів (термінів), коли відповідником простого чи частіше складного слова (терміна) вихідної мови в цільовій мові вибирається, як правило, перший за порядком відповідник у словнику [2, с. 128]. Калькування, як прийом перекладу частіше застосовується під час перекладу складних слів (термінів). Воно може застосовуватись також стосовно тільки одного з компонентів складного слова (терміна).

Досить часто калькування застосовується під час перекладу складних термінів, які утворені за допомогою поширених споріднених слів. Калькування можна застосовувати тільки за умови збереження перекладним відповідником норми вживання і сполучуваності слів в українській мові [5].

Контекстуальна заміна – це така лексична перекладацька трансформація, внаслідок якої перекладним відповідником стає слово або словосполучення, що не є словниковим відповідником і що підібрано із врахуванням контекстуального значення слова, контексту вживання та мовленевих норм і традицій мови перекладу [3].

Слід зазначити, що не існує точних правил створення контекстуальних заміни, оскільки переклад слів у таких випадках залежить від контексту їхнього вживання. Існують чотири основні прийоми створення контекстуальних заміни: смислова диференціація, конкретизація, генералізація значення та антонімічний переклад (формальна негативація) [2, с. 128].

Крайнім випадком семантичного розвитку є так званий антонімічний переклад. Коли форма слова або словосполучення замінюється на протилежну (позитивна – на негативну і навпаки), а зміст одиниці, що перекладається, залишається в основному подібним.

По суті, термін антонімічний переклад, який зустрічається у перекладознавчій літературі, є неточним, оскільки слово, що перекладається, не змінюється на антонім у мові перекладу, а змінює лише форму на протилежну, тоді як його зміст, значення залишається без особливих змін. Тому для позначення цього способу перекладу краще використовувати термін формальна негативація, в якому підкреслюється саме зміна форми слова або словосполучення і йдеться про антонімічність як таку, що пов'язана із зміною змісту на протилежний [3, с. 38].

Означена трансформація представлена трьома видами:

1) негативація (слово або словосполучення без формально вираженої суфіксом або часткою заперечувальної семи замінюється в перекладі на слово з префіксом – не або словосполучення з часткою – не);

2) позитивація (слово або словосполучення з формально вираженою заперечувальною семою змінюється в перекладі на слово або словосполучення, яке не містить формально вираженого негативного компонента);

3) анулювання двох наявних у реченні негативних семантичних компонентів [1, с. 87].

Описовий переклад – це такий прийом перекладу нових лексичних елементів вихідної мови, коли слово, словосполучення, термін фразеологізм замінюється в мові перекладу словосполученням, яке адекватно передає зміст цього слова або словосполучення (терміна).

До описового перекладу висуваються такі вимоги: 1) переклад повинен точно передавати основний зміст позначеного неологізмом поняття; 2) опис не повинен бути надто докладним; 3) синтаксична структура словосполучення не повинна бути складною.

Перед застосуванням цього прийому перекладу неологізмів необхідно виконати попередню умову правильності перекладу неологізмів – переконатися, що в мові перекладу відсутній перекладний відповідник (зрозуміло, що перекладні словники ще не могли його зафіксувати, проте він може бути зафіксований, зокрема у вже перекладеній нещодавно літературі), щоб правильно розкрити зміст позначеного неологізмом поняття.

Лексичний елемент, як відомо, перекладається не окремо, сам по собі, в ізоляції від речення та тексту, де він вживається, а в сукупності його контекстуальних зв'язків та функціональних характеристик. Тільки так досягається точність та адекватність перекладу слів (в тому числі й термінів). Чим більше враховуються перекладачем всі характеристики слова, що перекладається, тим адекватнішим буде його переклад.

Важливим способом вибору контекстуального відповідника слова є перекладацька лексична трансформація конкретизації значення, що зумовлена розбіжностями у функціональних характеристиках словникових відповідників лексичних елементів оригіналу та традиціях мовлення.

Конкретизація значення – це лексична трансформація, внаслідок якої слово (термін) ширшої семантики в оригіналі замінюється словом (терміном) меншої семантики. Необхідно зауважити, що англійські слова широкої семантики можуть перекладатися на українську мову за допомогою не тільки конкретизації, а й вилучення їх у перекладі взагалі, а також шляхом використання їхніх словникових відповідників. Слід мати на увазі, що застосування конкретизації у перекладі лексики вимагає творчого підходу з боку перекладача [1].

У процесі перекладу лексичних елементів перекладні відповідники можуть утворюватися за рахунок не тільки звуження значення англійських слів, а й розширення значення. Лексичною перекладацькою трансформацією, що при цьому використовується є генералізація, внаслідок якої слово із вузьким значенням, змінюється у перекладі на слово із ширшим значенням, нерідко, гіпонімом.

Трансформація генералізації звичайно використовується під час перекладу загальнонародного та загальнонаукового шарів лексичного складу наукових і технічних текстів. Оскільки її застосування може призводити до певної втрати точності інформації, використовувати її слід обачно, тільки у тих випадках, коли вживання у перекладі словникового відповідника може призвести до порушення граматичних або стилістичних норм мови перекладу [4].

Висновки. З точки зору практики перекладу доцільно розрізняти випадки, коли варіантні відповідники слова подано в словнику та коли вони в словниках відсутні частково або повністю. У першому випадку перекладач вирішує завдання вибору одного адекватного в даному контексті варіантного відповідника слова-оригіналу з кількох, поданих у словнику. Для цього перекладач повинен точно визначити лексично-семантичний варіант слова, після чого підібрати належний варіантний відповідник з тих, що наведені у словнику.

Перекладачу при інтерпретації науково-технічного тексту слід зважати на лексико-граматичні трансформації, зокрема, на лексико-семантичні розходження між англійською та українською мовами, які вимагають під час перекладу лексичних змін – трансформацій. Оскільки лексика тісно пов'язана з граматикою, то дуже часто внаслідок трансформацій одночасно відбуваються лексичні та граматичні зміни.

Список літератури:

1. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури [Текст]: у 2-х ч. Ч. 2 / В.І. Карабан. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 302 с.
2. Левицкая Т.Р., Фитерман А.Н. Проблемы перевода (на материале современного английского языка). – Москва: Междунар. отношения, 1976. – 206 с.: с. 28.
3. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – Москва: Междунар. отношения, 1974. – 216 с.
4. Чередниченко О.І. Теорія і практика перекладу [Текст] / О.І. Чередниченко. – К.: Либідь, 2005. – 370 с.
5. Черноватий Л.М. Психолінгвістичні основи теорії педагогічної граматики [Текст] / Л.М. Черноватий. – Х.: Основа, 2006. – 245 с.

Каламбет Я.И.

Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОМ ПЕРЕВОДЕ

Аннотация

В статье осуществлен анализ основных работ по переводоведению с целью определения термина трансформация в переводе. На основе работ ведущих отечественных и зарубежных ученых установлено характерные черты и особенности научного текста. В нашем исследовании рассмотрены виды трансформаций, необходимых для передачи научно-технического текста средствами английского языка. Определены основные лексические трансформации при переводе терминологических единиц в научно-технических текстах. Приведены оптимальные пути решения трудностей перевода лексических единиц в научном стиле.

Ключевые слова: лексические и грамматические трансформации, обобщение, значение приложения, описательный перевод, перекодирование.

Kalambet Ya.I.

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

LEXICAL TRANSFORMATIONS IN SCIENTIFIC AND TECHNICAL TRANSLATION

Summary

The article analyzes the main works on translation studies in order to determine the term transformation in translation. On the basis of the works of the leading domestic and foreign scientists, the characteristic features of the scientific text are established. In our study, the types of transformations necessary for the transfer of scientific and technical text by means of the English language are considered. The basic lexical transformations in the translation of terminological units in scientific and technical texts are determined. The optimal ways of solving the difficulties of the lexical units translation in the scientific style are given.

Keywords: lexical and grammatical transformations, ways of translation, generalization, descriptive translation, contextual replacement, transcoding.